folklor/edebiyat, cilt:17, sayı:65, 2011/1

EMİLÉ MEYERSON'IN BİLİM TASARIMI

Cemal Güzel*

Meyerson Lublin'de, o vakitler Rusya'da olan bu yerde 1859'da doğmuş, Almanya'da, Robert W. Bunsen'in yanında kimya okumuş, 1882'de Fransa'ya yerleşmiş, kimya sektöründe çalışmıştır. Aslında kimyacı olan Meyerson'ın, hiçbir zaman resmi bir öğretmenliği olmamıştır. Ama etrafında hep bir felsefeci ile bilginler topluluğu olmuştur. Bilim felsefesiyle de ilgilenen Meyerson, 1930'larda oldukça etkili olmuştur.

Bilim felsefesi yapmak için bilim tarihi ile düşünce tarihi çözümlemelerinin gerekli olduğunu söyleyen Meyerson, bilim tasarımı bakımından da Duhem'le aynı düşünceleri paylaştığını dile getirir.

Meyerson'ın bilim hakkında konuştuğu önemli kitabı ilkin 1908'de yayınlanan, sonra da 1912'de gözden geçirip genişlettiği Identité et Realite'dir. Kitap İngilizceye de 1926 yılında yapılan üçüncü baskısından 1929'da çevrilir. Meyerson Paris'te 1933 yılında ölmüştür.

Bilim felsefesi yapmada bir kaç gelenekten söz edilebilir. Geleneklerden biri de aslında 1960'lara kadar pek etkili olmayan, Thomas S. Kuhn'un Bilimsel Devrimlerin Yapısı yayımlandıktan –Kuhn bu kitapta onlardan bir kısmını örnekse Alexandre Koyre ile Emilé Meyerson'ı öncellerim diye belirttikten- sonra bilinir olan Fransız geleneğidir. Fransız geleneğini ıralayan en önemli özellik, Viyana Çevresi'ne ya da başka bir adlandırmayla mantıkçı deneyci okula karşı oluşudur. Öyle ki Viyanalılar 1935 yılında Paris'te Bilimsel Felsefe Kongresi'ni düzenlediklerinde, kongreye katılan Fransız felsefecilerin çoğundan

*Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü öğretim üyesi.

düşmanca ya da çekimser bir tavır görürler (Lecourt 2006: 103). Aslına bakılırsa benzer bir duygu Viyana Çevresi üyelerinde de vardır. Çevre, yeni-olguculuk diye adlandırılmaya şiddetle karşı çıkar. Viyana Çevresi üyelerinden Otto Neurath'n yazdığı, Hans Hahn ile Rudolf Carnap'ın baskıya hazırladığı, diğer Çevre üyelerinin de gerektiğinde fikir verdiği, Moritz Schlick'e adanmış, Dünyanın Bilimsel Kavranışı: Viyana Çevresi adlı, 1929'da yayımlanan kitapçıkta, "deneyin sağladığı malzemeyi mantıksal çözümlemeyle ele almak" kendilerini olguculardan ayıran en temel özellik olarak belirtilir (Carnap, Hahn, Neurath 1973: 8).

Fransız geleneğinin Viyana Çevresi karşıtlığının gerisindeyse, yine bu geleneğe özgünlüğünü veren birkaç temel nokta vardır. Bunlardan biri de felsefe ile bilimi, dolayısıyla da felsefe tarihi ile bilimler tarihini birbirine bağlama yönündeki çabadır. (Bu arada 'bilim'den değil de 'bilimler'den söz etmek de Fransız geleneğinin özelliklerinden biridir.) Felsefe ile bilimler tarihinin ayrılmazlığının gerisindeki önemli düşünürlerden biri Auguste Comte, bir diğeri de Comte'un "öncelim" dediği Marquie de Condorcet'dir. Bunların felsefelerinin ya da Fransız bilim felsefesi yapmanın temelinde de genelde deneyci anlayışa, bilgi felsefesi bakımından da mantıksal biçimciliğe karşı çıkış vardır.

*

İmdi genel olarak Comte'dan etkilenen Fransız bilim felsefesi yapma geleneği içerisinde Comte'a karşı çıkan bir bilim felsefecisidir Meyerson. Meyerson bilimsel düşüncenin ruhsal yapısının ne olduğunu söyleyebilmek için önemli bilim yapıtlarına bakar. Bilim yapıtlarından çıkardığı düşünceler de onun bilim tasarımını oluşturur.

Meyerson bilimin nesnesinin ne olduğu konusunda Comte'la benzer düşünceleri taşımaz, onu bu bakıma da eleştirir. Ona göre bilim olgucu olmamakla kalmaz, Comte ile savunucularının bu terime yükledikleri "her tür varlıkbilgisinden arınmış" anlamındaki olgu verileri de bire bir bu anlamı içermez. Meyerson'a göre varlıkbilgisi bilimden ayrılamaz. Onları ayrıymış gibi düşünenler, bilinçsizce, geçmişin bilimiyle az çok değişmiş olan bildikleri bir tür sağduyuyu, geçerli bir metafizik dizgeyi kullanmaktadırlar. Dolayısıyla olgucu tasarı gerçekten de iki farklı hayvandan oluşmuş bir canavara benzer. Comte ile ardıllarının olgucu bilim tasarımını eleştiren Meyerson'a göre, olgucu tasarı ne çağcıl bilimle ne de insanlığın evrimin herhangi bir aşamasında bildiği bir bilimle uyuşur. Dahası böyle bir bilimin tasarlanması, bütün sonuçlarının ölçülmesi çok zordur. Gerçekten de her tür varlıkbilgisinden sıyrılmanın tek yolu, daha sonra nesnel bir varoluş varsayımında bulunmak zorunda kalmadan bu veriler arasında doğrudan ilişkiler oluşturmaya çalışmak üzere, fiziğin tam da başlangıç noktasında nesneyi kaldırarak Bergson'un dolaysız verisine dönmekle olur. "Böyle bir bilim olanaklı mıdır?" sorusunu Meyerson, "Malebranche bunu açıkça reddetmiştir" diyerek yanıtlar. O hiçbir koşul altında duyumların, öznel olgular olarak birbirleri aracılığıyla doğrudan ölçülemeyeceğini, bunların birbirleriyle her karşılaştırmasının önce nesnel nedenlere bir indirgemeyi, yani onların uzam ile zamanda sabitlenmesini varsaydığını göstermeye çalışmıştır. Bu öyle görünüyor ki zayıf noktası bulunmayan bir çıkarımdır. Saf niteliksel bir bilim, tözselci kaldığı sürece ölçekler oluşturabilir; ancak bundan böyle de ölçüm yapamaz (Meyerson 1962: 341).

Meyerson'a göre bilimsel açıklamanın varlıkbilgisel niteliği değiştirilemez. Kuşkusuz maddenin birliği yüzünden eş uzay ile boş uzamda da son bulur. Fakat tam da burada gerçekliğin, tüm dış dünyanın yok edilmesi yatar; üstelik bu yok edişte yasa da yok edilmiştir. Çünkü ne uzamda ne de zamanda farklılık yoksa hiçbir olgu, dolayısıyla da yasanın yönetebileceği bir şey de yok demektir. Dolayısıyla da düşünülenin aksine, bilimsel kuramların doğal

evrimi içerisinde hem varlıksal gerçekliğin ortadan kaybolduğu, hem de yasaya uygunluk kavramının sabit kaldığı bir aşama düşünülemez. Varlıksal gerçeklik ile yasanın ortadan kaybolması ancak eşzamanlı olabilir.

Meyerson varlıkbilgisi görmezden gelinerek bilim yapılamayacağını böyle keskin bir biçimde dile getirdikten sonra bilimin bütünüyle ussal bir etkinlik olmadığını da söyler. Bilim, içinde peşinen kabul edilmiş, üstelik pek çok soruna yol açan kabulleri de barındırır. Meyerson bu ussallık konusunda da Comte'la çatışır. Meyerson, Comte'un olgucu bilim ile ussal mekanizmin doğayı, usla kavranabilen ussal öğelere indirgeme, yine doğa yasalarının insan usundan bağımsız bir biçimde var olduğu, özdeşlik ilkesinin doğanın tamamına uygulayabilme düşüncelerine karşı çıkar. Doğada ussal öğelere indirgenemeyecek olguların varlığını kabul eden Meyerson'a göre, us ile doğanın tam bir uygunluğunu sağlamak olanaksızdır.

*

Meyerson Identity and Reality'de dile getirdiği şu parçayla bilimin ne olduğunun, bilimsel etkinliğin niye gerçekleştirildiğinin gerekçesini sunar. Bilim kendisini doğanın düzenliliği ayrıca da doğanın kendisini anlaşılır bir biçimde açacağı kabulü üzerine kurar. Bu iki kabul, deneysel olguların yeni olguları keşfetmeyi sağlayan kuramları kurmaya hizmet etmesini sağlamakla kalmaz, tutuculuk ile özdeşlik düşüncelerini deney biliminin her adımında işe karıştırırlar.

Meyerson aslında daha kitabın ilk üç tümcesinde bilim etkinliğinin ne olduğunun özetini verir. "Belli bir olgu dikkatimizi çektiğinde önce gizemlidir ama olguyu inceledikten sonra açıklayabilir, nedenini bildiğimizi söyleriz" (Meyerson 1962: 17). Bunu üç soruyla tamamlar: Bu terimler ne demeye gelir? Bilimsel açıklama nedir? Şu sözü edilen neden nedir?

Meyerson bilimde iki ilke olduğunu belirtir: ı- Bilim, gerçekten de doğanın düzenli olduğu hakkındaki neredeyse tam kesinlik üzerine kurulmuştur. ıı- Doğanın kendisini düşünceyle kavranılabilir olarak göstereceği umudu sürekli bir umuttur. Bilimin hem geçmişinde (bunu bilim tarihi göstermektedir) hem de bugününde bu iki ilke beraber uygulanmıştır. Kazanımlarını da tekrar tekrar birbirlerine yönlendirdikleri için bu ilkelerin etkileri ayrılmaz biçimde birbirine bağlıdır: Deneysel olgular, yeni olguların bulunmasını sağlayan kuramların kurulmasına yardımcı olur ama bunun yanı sıra koruma ile özdeşlik kaygıları da, görünüşlere aldanmadan bakıldığında bu a priori öğeleri yoğun olarak içeren deney biliminin her aşamasında varlıklarını hissettirler.

Meyerson, doğanın bize düzenliymiş gibi göründüğünü; her yeni keşfin, gerçekleşen her kestirimin bizdeki bu kanıyı onayladığını belirtir. "Öyle ki doğa sanki kendisindeki düzenliliği haykırıyormuş gibidir." Tüm doğada yasalılık ya da düzenlilik ilişkisi olduğu inancı bizdeki hayvansal yanın zorunlu bir işlevidir aslında. Sonuçta, söz konusu düzenlilik insana bütünüyle görgül bir olguymuş gibi gelir. Dile getirilen yasalar da doğaya ait şeylermiş gibi görünürler; yani, doğa yasaları insan usundan bağımsız yasalarmış gibi düşünülür. Bunun nedeni, söz konusu düzenliliğin peşinen kabul edilmesi; bu yasaların doğada bir yerlerde olduklarına inanılmasıdır. Bu türlü düşünme aynı zamanda insanın bu yasalara nasıl ulaştığını da unuttuğunu gösterir (Meyerson 1962: 29).

Meyerson için de, Duhem'in çok haklı olarak savunduğu gibi, bu yasaların dayandığı kuramları bilmeden, onları kavramak, hatta uygulamak olanaklı değildir (Meyerson 1962: 30). Aslına bakılırsa, yasalar doğa hor görülerek, ona saygısızlık edilerek elde edilir; yani, bir olgu bütünden kopartılarak ya da yalıtılarak elde edilir. Hatta, kişiye bütünü parçayla

dile getirip tanımlamak doğal gelir. Şu halde, doğa yasaları gerçekliği, ne doğrudan ne de bir bütün olarak dile getirirler. Örnekse, akademik derslerde yapılmak üzere tasarlanmış deneylerin başarılı olmaları için her şey önceden düzenlenip gerekli ayarlamalar yapıldığı herkesin çok iyi bildiği bir şeydir aslında. Deneyi yürüten ders sorumlusu da sanki çok önemli bir iş yapıyormuş edasına bürünür; deneyin yapılışını izleyenler de bundan çok etkilenir, hatta büyülenirler (Meyerson 1962: 31).

Meyerson'a göre bilim yalınca deney yapmak demek değildir. Sürekli olarak Comte'a karşı çıkışlarını dile getiren Meyerson, P. Duhem'leyse pek çok konuda benzer biçimde düşündüklerini vurgular. Örnekse, Duhem'e göre bir kuram dili olmaksızın fizikte (bunu bilimde diye anlamak da gerekir) bir deney açıklanması bir yana, yapılamaz bile. Yine Duhem, deneylerin bilimsel kuramlara yakından bağlı olduğunu göstermiştir. Meyerson, zamanının düşünürlerinden Poincare'nin Congres Internationale de Physique de 1900'da sunduğu raporda önceden edinilmemiş hiçbir ide olmadan deney yapmak istemenin tüm deneyi tamamen kısırlaştıracağını, dahası kişinin kendisini bu tür idelerden soyutlamasının mümkün olamayacağını belirttiğini vurgular. Bu konuda Meyerson da aynı kanıdadır. Bir deney hakkındaki dile getirişler, bir dizi kurama göndermede bulunur. Meyerson'a göre bir bilgin araştırma yaparken pek çok peşin yargı, kavram, varsayımla hareket eder. Bilimde bunların yol göstericiliğine gerek duyulur (Meyerson 1962: 5). Deney varsayımların, peşin hükümlerin, kabullerin yardımı olmaksızın fazla uzağa gidemez. Bu bağlamda, bir bilimsel yasa olanı değil, belirli koşullar gerçekleşecek olursa, olacak olanı dile getiren ülküsel bir yapıdır. Yasalar doğadaki (sözde) düzeni, yazılı bir sözcüğün bir şeyi (nesneyi) temsil ettiği ölçüde dile getirirler; bu da, her iki durumda da usun aracılığı ile onayına gerek var demeye gelir.

Meyerson'a göre deney bir önermeyi pekiştirebilse de onu kanıtlayamaz. Ayrıca, doğanın matematiksel olduğu, en sağlam yasaların matematiksel biçimde dile getirildiklerine dair neredeyse değişmez bir kanı da vardır. Halbuki, matematiksel biçimin kendisi de uzun yıllar süren tarihsel gelişmelerin bir sonucudur. Meyerson'da varlıkbilgisi, gözlem kanıtlarını anlayıp yorumlamak için gerekli olan kabullere karşılık gelir. Betimleyici bilim gözlem "kanıtlarıyla" uğraşırken, açıklayıcı bilim gözlem "dayanaklarına" bakar. Şu halde bilimin tek işi olguların betimlenmesi, kestirimi değildir. Yasalılığa inanmak, doğanın düzenli olduğunu da peşinen kabul etmek demektir. Dolayısıyla, bilimin varlıkbilgisel özelliği kaçınılmazdır; bu özellik aklın özdeşleştirme etkinliğinden kaynaklanmaktadır. Usun açıklayıcı yapısı da bununla ilgilidir; bu nedenle, Meyerson açıklama ile özdeşleştirmeyi aynı şeylermiş gibi ele alır. Açıklamalar zorunlu olarak nedenleri- nesneleri, nesnelerin özelliklerini, ayrıca bunların birbirleriyle ilişkilerini- gerektirir.

Fransız bilim felsefesi geleneğini ıralayan temel noktalardan biri de budur. Viyana Çevresi düşünürlerinden ayrıldıkları bir başka nokta da budur. Aslına bakılırsa, bilim özü itibarıyla sadece doğa metafiziğinin ileri bir aşamasıdır, amacı da şeylerdeki ussallığı keşfetmektir. Ussallık da farklılıkları özdeşliğe indirgemek olarak anlaşılmalıdır.

Meyerson'a göre bilim yapılırken metafizik ile varlıksal kavramlara da gerek duyulur. Bunları bilim etkinliğinin dışına çıkarmak olanaksızdır.

İmdi bu son söylenenleri daha ayrıntılı ele alalım.

Betimleyici (yasaya dayalı) bilim – Açıklayıcı (nedensel) bilim ayrımı

Meyerson'a göre bilimde iki farklı etkinlik vardır: ı- betimleyicilik; ıı- açıklayıcılık. Bilim betimleyiciliğini yasalılık ilkesine dayandırır. Betimleyici bilim, olguların betimlenmesini,

olgular hakkında öndeyide bulunmayı olanaklı kılan yasalara karşılık gelir. Bilimin bu özelliğinin temelinde öndeyide bulunabilme isteği vardır. Olgucu bilim tasarımına, yani Comte'a göre bilimin tek amacı vardır: olguları betimlemek. Meyerson bu düşünceyi de kabul etmez. Ona göre bilimsel düşünce yalnızca bundan oluşmaz. Bilim olguları açıklama çabasıdır da. Doğa olaylarının neden meydana geldiğini anlama, açıklama çabasıdır. Bu da bilimin açıklayıcı özelliğidir. Bilimde gerçekleştirilen bu ikinci etkinlik, betimleme etkinliğinde ortaya konmuş yasaları açıklama görevini üstlenir.

Bu noktada Meyerson "açıklamanın" ne olduğu konusunda düşünce ortaya koyan birtakım düşünürlerin söylediklerini ele alır. Berkeley, Helmholtz, Hannequin, Ostwold gibi düşünürlerin bu konuda ne söylediklerine bakar. Bunlardan Helmholtz'un ne düşündüğünü ele alıp eleştirerek kendi düşündüklerini söylemek için basamak olarak kullanır. Helmholtz'un, nedensellik ilkesi, doğanın tüm olgularının yasaya tabi olduğu varsayımından başka bir şey değildir. Meyerson'a göre bu da nedensellik ilkesini değil yasalılık ilkesini anlatır (Meyerson 1962: 17-18). Meyerson'a kalırsa, bütün doğa olaylarının yasalara tabi olduğu bir inançtan başka bir şey değildir. O bu inancın kaynağının ne olduğunu soruşturur. "Hiçbir fizikçi, hiçbir kimyacı, hiçbir gökbilimci, yapısı ne olursa olsun, inceleyeceği olguların yasaya uygun olup olmadığını sormaz. Çünkü hiçbir bilgin doğanın bütünüyle yasaya uygun olduğundan asla kuşku duymamıştır (Meyerson 1962: 21). Oysa ilkel insanlar doğanın ancak belirli bir bölümünün yasaya bağlı olduğunu, önemli bir bölümününse görünmez güçlerin özgür iradesine bağlı olduğunu düşünüyordu. Bilimdeki gelişmeler mucizelerin alanını gitgide daraltmıştır. Eskiden mucize olarak görülen birçok olay, bugün yasaların kesinliğine işaret etmektedir. Meyerson, bu gelişmenin yasanın egemen olduğu yollu çağcıl inancı açıklamaya yetip yetmediğini sorar. Ona kalırsa yasaları bilinen olguların sayısı, doğadaki toplam olguların sayısına bakarak oldukça azdır. "Öncekiler sayıca sonlu, sonrakiler sonsuzdur." Dolayısıyla yalnızca bu gerekçeye dayanılarak, bilinen olgulardan yola çıkılarak yapılmış bütün çıkarımlar mantıksal olarak sorgulanabilir (Meyerson 1962: 20). Meyerson soruyu yine sorar: O halde doğanın yasalılığına olan sarsılmaz inancın kaynağı nedir? Yanıt hazırdır: Bilimin temel amacı olan öngörüde bulunmanın insan eylemleri için vazgeçilmez oluşu. Meyerson'a göre "tüm bilinçli eylemlerimiz bir amaca yöneliktir; yani önceden görebildiğimiz bir amaç uğruna yapılan eylemlerdir. İmdi, eğer doğanın düzenli olduğuna, belirli öncüllerin belirli sonuçları çıkardığına, her zaman da çıkaracağına dair inancımız olmasaydı, bu öndeyi bütünüyle olanaksız olurdu" (Meyerson 1962: 19). Meyerson tüm canlıların "kuşatıldıkları düşman doğada" yaşamda kalabilmek için eylemek zorunda olduklarını söyleyip eylemde bulunmak için de öndeyide bulunmak zorunda olduklarını ekler. Dolayısıyla da öndeyiye inanmak ya da inanmamak arasında bir tercihte bulunmak sözkonusu bile olamaz.

Meyerson doğada sonsuz sayıda olgu olduğunu söyleyip bilimin doğadaki tüm olguları kapsayıp kapsamadığı sorusunu; ayrıca da bütün doğa olaylarının yasaya tabi olup olmadığını, belirlenmiş olup olmadığı sorularını sorar. Meyerson'ın sorulara yanıtı hayırdır. Ama öte yandan insanın özgürce eylemde bulunabilmesinin, eylemlerinin sorumluluğunu taşımasının yasalardan bağımsız olup olmadığı da bilinmeyenin kendini gösterdiği çatışkılardan biridir; özsel olarak da çözülemez gibi görünmektedir (Meyerson 1962: 25). Ne ki, özgür irade kesinlikle bilimin ilgi alanına girmez. Çünkü bilimin amacı öndeyide bulunmaktır. Bilim yasaya tabi olan, yani onlar sözkonusu olduğunda öngörüde bulunulabilen olgularla ilgilenir. Yasanın olmadığı yerde bilim de yoktur.

Yine Meyerson olgucu bilim tasarımının yasanın insan usundan bağımsız olarak var olduğu yollu savına da karşıdır. Meyerson bu noktada şunları söyler: Doğa insana

düzenli görünmektedir. Her yeni buluş, insanın bu düşüncesini onaylamaktadır. Doğa kendi düzenliliğini ileri sürüyormuş gibi göründükçe, bu düşünce, edilgin bir biçimde onu almak dışında, hiçbir şey yapmadan insanın usuna giriyormuş gibi görünmektedir. Nihayet, düzenlilik insana deneysel bir olgu gibi görünmekte, insanın oluşturduğu yasalar sanki doğaya ait şeylermiş gibi, insan zekasından bağımsız "doğa yasaları" olarak görünmektedir. Meyerson'a kalırsa böyle düşünüldüğünde insan bu yasalara nasıl ulaştığını unutmuşa benzer. Yani, insan birtakım özel, eşsiz olguları gözler; bunların soyut kavramlarını oluşturur. Şu çarpıcı ifadeyle, "doğada, hiçbir zaman fiziğin ideal gazlarına rastlamayacağımızı çok iyi biliyoruz" ifadesiyle, yukar da dile getirdiği düşüncelerini tamamlar (Meyerson 1962: 30).

İmdi, daha önce de bilimin yasalılık ilkesinin bilimin betimleyici özelliğiyle ilgili olduğu söylenmişti. Nedir, Comte'un ileri sürdüğü gibi, bilimin tek özelliği bu değildi. Bilimin bir de açıklayıcı özelliği vardı. "Bilim adını hak edecek bilim" doğada olup bitenleri önceden kestirme gereksinimine, isteğine dayanırken, açıklayıcı bilim ne böyle bir gereksinim duyar ne de böyle bir arzu. Açıklayıcı bilim insan usunun doğayı anlama isteğinden doğar. İnsan usu yalnızca doğa olaylarının nasıl oluştuklarını bilmekle yetinmez; insan aynı zamanda doğa olaylarının, neden oldukları gibi oluştuklarını da bilmek ister. Bir olguyu açıklamak demekse, o olguyla ilgili nedenleri ortaya koymak demektir.

Bu noktada Meyerson olgucu bilim anlayışının bir başka önemli ilkesini, nedensellik ilkesini ele alır. Nedensellik ilkesi çoğu kez yasalılık ilkesiyle karıştırılmakta ya da birbiri yerine kullanılmaktadır. Meyerson, bu iki ilkenin, her ne kadar birbirine bağlı görünseler de, başka başka ilkeler olduğunu belirtir. Meyerson'a kalırsa nedensellik ilkesinin en açık dile getirişini Leibniz'in yeter neden ilkesinde bulmak olanaklıdır. Leibniz'e göre yeter neden ilkesi, herhangi bir uslamlamanın iki önemli ilkesinden biridir (diğeri çelişme ilkesidir). Yeter neden, hiçbir şeyin belirleyici bir nedeni olmaksızın oluşamayacağını dile getirir. Yani neden, bir şeyin başka türlü değil de bu şekilde var olduğunu a priori olarak açıklamaya yarayan bir şeydir (Meyerson 1962: 28).

Meyerson'a göre nedensellik ilkesinin kökeni yeter neden ilkesine dayanır. Çünkü nedensellik ilkesinin kökeni -duyular insana sürekli değişimi gösterdikleri için, nedensellik de neden-etki arasında eşitlik gerektirdiğinden- duyular olamaz. Dünya, dünyadaki bütün olgular, dünyanın da içerisinde bulunan sistem, insana zamana bağlı olarak sürekli değişiyor gibi görünmektedir. Nedensellik ilkesinin kökenini insanın, bu sürekli değişen doğa olaylarını anlamak isteğinde yatmaktadır. Bunun için Meyerson dikkati yeniden yeter neden ilkesine çeker. Çünkü yeter neden ilkesi hangi olguya uygulanırsa o olgu ussal bir olgu olmaktadır. Dolayısıyla da insan bu olguyu anlayabilir, açıklayabilir hale gelmektedir (Meyerson 1962: 41).

Meyerson'ın nedensellik ilkesinin ne olduğuna ilişkin yanıtıysa oldukça açıktır: "Nedensellik ilkesi, zaman içindeki nesnelerin varlığına uygulanan özdeşlik ilkesinden başka bir şey değildir" (Meyerson 1962: 43).

Meyerson'a göre bilimin amacı doğadaki ussallığı keşfetmektir. Ussallıksa farklılıkların özdeşliğe indirgenmesidir. Meyerson'ın savı, insanın doğa olayları hakkında bilgi sahibi olması, olgular arasındaki özdeşlik sayesindedir.

Meyerson'ın özdeşliğin açıklayıcı gücüne nasıl ulaştığı hakkında Owen N. Hillman'ın "Emilé Meyerson on Scientific Explanation" adlı önemli bir yazısı vardır. Hillman, Meyerson'ın bu sonuca nasıl ulaştığını şöyle anlatır: Bir olayın neden başka türlü değil de öyle olduğu gibi oluştuğu sorulduğunda, aslında istenen, o olayın şimdi tam olarak olduğu şeyden başka bir şey olamayacağını anlamayı sağlayacak bir bilgidir. Başka türlü söylendikte istenen, o olayı

ussal olarak zorunlu kılan şeyi anlamayı sağlayacak bilgidir. Bir olayın zorunlu olarak öyle olduğunu gösteren bir şey bulunduğunda da o olay anlaşılmış olur. Dolayısıyla da bir olayı açıklamak, o olayın zorunlu olarak öyle olduğunu göstermektir. Bu nedenle açıklayıcı bilimin yapması gereken, doğa olaylarının birbirini kendisine göre izlediği yasaların zorunluluğunu göstermek, yani bilim adını hak eden bilimin deneysel olarak bulduğu değişmez ardışıklığın değişmez sıralar olduğunu göstermektir. Meyerson burada, geçici ardışıklığın nasıl olup da rastlantısal olgulardan zorunlu bağıntılara dönüştürülebildiği sorusunu sorar. Yanıtı da yine özdeşleştirmeye dayanarak verir. Bu dönüştürme, özdeşleştirme işlemiyle, yani öncül ile sonuç arasında temel bir özdeşlik kurularak gerçekleştirilir. Öncülün sonuçla özdeş olduğu gösterilip öncülün sonucun yeter nedeni olduğu kanıtlanmış olur. Böylelikle de bütünüyle deneysel olan ardışıklık, zorunlu bir diziye dönüştürülmüş olur.

Aslına bakılırsa, zamanla özdeşlik yargılarının değişim yasalarından daha az rastlantısal olmadığı görülür. Zaman içerisinde birtakım şeyler yok olduğu için, kimi özdeşlik yargılarının yanlış olduğu görülür; zamanla yanlış oldukları ortaya çıktığı için de özdeşlik yargılarının zorunlu olmadığı söylenebilir. Bu kez de şöyle bir soru sorulabilir: Zamanla özdeşlik yargılarının da değişim yasaları kadar rastlantısal olduğu görülüyorsa, değişim yasalarını özdeşlik yasalarına dönüştürmenin bir yararı var mıdır? Bu sorunun yanıtı da bilimin amacının ne olduğunda yatmaktadır. Meyerson'a göre açıklayıcı bilimin amacı, insan düşüncesinin gerek düzeni gerekse sırası ile doğanın düzeni ile sırası arasında, olabildiğince mükemmel olabildiğince tam bir uyum sağlamaktır. Açıklayıcı bilim bir yandan deneyimi edinildiği için doğaya, bir yandan da usun ussallık isteğine uymak zorundadır. Bu açıklayıcı bilimin karşı karşıya kaldığı ikilemdir. Amacına ulaşmak için de bilim adını hak eden bilimin bulduğu yasaların zorunluluğunu kesin olarak göstermelidir. Öte yandan, kesin tek zorunlu önerme, kendisinden başka bir şeyin türetilemeyeceği doğrusal geçerli bir önerme olan "A A'dır" önermesi olduğu sürece de bunu yapamaz.

Böyle, öncül ile sonuç özdeş olduğu sürece de zaman geçmemiş gibidir. Dolayısıyla da öncül ile sonuç ne kadar özdeşleştirilirse, zamanın akışı da o kadar ortadan kaldırılabilir; yine zamanın akışını ortadan kaldırmaya ne kadar yaklaşılırsa, aynı oranda özdeşliğe, sonuçta da ussallığa o ölçüde yaklaşılır. Üstelik, us yapısı gereği ussallığı istediği için, bir önerme özdeşlik yargısı olmaya yaklaştığı ölçüde (yani ussallık isteğini doyurmaya yaklaştığı ölçüde) insanın ondan yana eğilimi de o ölçüde artar. Aslına bakılırsa insanın bu eğilimi oldukça belirgindir; bundan ötürü de insan usu her özdeşlik yargısını kabul etmeye çok yatkındır. Bu nedenle bütün özdeşlik yargıları usa uygundur. Böylelikle der Hillman, Meyerson'ın özdeşliğin açıklayıcı gücü hakkındaki sorusunun yanıtına ulaşılmış olur. Yani özdeşliğin açıklayıcı gücü, deneysel olarak bulunan yasaların zamanla özdeşlik yargılarına dönüştürülüp usa uygun hale getirilmelerinden kaynaklanmaktadır.

Hillman bu söyledikleriyle Meyerson'ı eleştirip aslında farklı olanın ne olduğunu da sormaktadır. Nedir, doğaya dayatılan özdeşlik isteğinin birtakım durumlarda direnişle karşılaştığının Meyerson da farkındadır. Meyerson özdeşliğe direnen durumları, bilimdeki usdışılıklar olarak görür. Usdışı, Meyerson'a göre "kavranamaz, insan usu tarafından ulaşılamaz, ussal öğelere bütünüyle indirgenemez olarak kalan, her zaman da öyle kalacak olgudur (Meyerson 1962: 298).

Bilimde usdışı öğeler

Meyerson'a göre, insan inançlarından bütünüyle bağımsız değildir. Aynı şekilde, pek çok bilimsel kurama, felsefe dizgesine bakıldığında, bunların da bütünüyle metafizik

kavramlarla dolu oldukları görülür. "Örnekse" der Meyerson, "Peripatetiklerin, atomcuların, Descartes'ın, Boscovich'in… öğretilerinde bu metafizik öğeler açık seçik meydandadır" (Meyerson 1962: 52). Meyerson'a bakılırsa bilimsel kuramları oluşturma işi bilinç dışı bir süreçle gerçekleştirilir. Bu süreçte özdeşlik ilkesi ile nedensellik ilkesinin çok önemli bir yeri vardır. Meyerson burada bilimi, bir anlamda bıkıp usanmadan olgularda özdeşlik arama işi olarak tanımlar (Meyerson 1930: 308). İşte kuramların açıklayıcı gücü de bu ilkeden, özdeşlik ilkesinden kaynaklanmaktadır. Buna göre özdeşlik insan usu için birincildir; bilim de, dolayısıyla ancak bu ilkeyle anlaşılabilir. Öte yandan, bilginin düşüncelerine yol gösteren ilkeleri, kuralları genellikle birtakım kitaplarda hazır olarak bulduğu da anımsanmalıdır. Aslına bakılırsa, bu ilkeler ile kurallar, bir anlamda bilginin özel bir çaba göstermesine gerek kalmadan onu etkileri altına alırlar; onun ilkeleri, kuralları haline gelirler. Aslına bakılırsa bunlar, bilginin içerisinde bulunduğu entelektüel ortama egemen olan ilkeler, kurallardır.

Diğer yandan, Meyerson, William James'den ödünç aldığı bir ifadeyi kullanarak doğanın "bize" görünümünde büyük ölçüde plastik olduğunu, yani insan usunun bu eğilimine, nedensel eğilime "boyun eğdiğini görürüz" diyecektir (Meyerson 1962: 403). Yine bilinen bir şey, en uçlara yönelindiğinde aşılmaz bir engelle karşılaşılacağıdır. Fakat bu sınırlar içerisinde hiçbir şey, bu ilkenin nasıl, nerede uygulanarak bu nedensel eğilimi doyuracağını önceden gösteremez. Diğer bir deyişle, Spinoza'nın diliyle söylemek gerekirse idelerin düzeni ile şeylerin düzeni arasındaki (Spinoza'nın vardığı sonucunun aksine, doğanının düzeni tamamıyla düşüncenin düzeniyle uyuşmaz. Eğer öyle olsaydı, uzam ile zamanda tam özdeşlik olur, yani doğa var olmazdı. Başka bir deyişle, doğanın varoluşunun kendisi, onun tamamıyla kavranabilir olmadığına dair kesin kanıttır.) bire bir benzerliğin var olmadığı bilinse de, bunun nerelerde var olduğunu hiçbir a priori düşünce belirleyemez. Sorun ister olguları mekanizmle açıklamak, ister korunum formülleri bulmak, ister zamanı ortadan kaldırmak, ister maddeyi ethere indirgemek olsun, bu alanların hepsinde kişi gerçekliği inceleyerek, gözlem ile deney yaparak, bir de düşüncelerini bu gözlem ile deneylerin sonuçlarına uydurmaya çalışarak ilerleyebilir. Nedensel, açıklayıcı olan yani özdeşliğe indirgeme amacı taşıyan her önerme insan anlağını onu kabule her an hazır bulur; bu tür her önerme inanılır görünür, fakat bu önermelerin tek a priori yönünü oluşturan şey bu hazır bulunmadır, geri kalan her şey deneyseldir. Ayrıca her ne kadar, deneysel olmayan öğelerin bilimdeki yerini tamamen yanlış anlamış ya da açıkça yadsımış olsa bile, yalnızca çıkarımların rağbet gördüğü bir çağda deneysel araştırmanın gerekliliğini zarifçe dile getirmiş olmak, bu alana Bacon'ın ölümsüz katkısıdır.

Böyleyse der Meyerson, bilimde metafizikten kaçınmaya çalışmak ikiyüzlü davranmaktan başka bir şey değildir, çünkü her insan doğası gereği metafizik bir tutum içerisindedir. Metafiziği bilimden yalıtıp ayrı bir yere koymak olanaklı değildir, çünkü bilimin hareket noktası metafiziktir; dolayısıyla metafizik bilimin her tarafına sızmıştır.

Toparlamak gerekirse, Meyerson, deneysel bilim için en başta gerek duyduğumuz kabuller zincirinin bilimdeki a priori unsur olduğunu, savunur. Ona göre, deneysel bilim yapay bir ayrımdır; aslına bakılırsa bilim deneysel de değildir. Çünkü bilim aynı zamanda anlama yetisinin özü ile aklın temeli olan özdeşlik ilkesinin doğaya uygulanmasıdır (Meyerson 1962: 401).

Özdeşlik ilkesi kurulabilecek en geniş varsayımdır, çünkü duyulur dünyanın tümünü kapsar; fakat bir varsayım olarak işlemesi, başka hiçbir varsayıma benzemez. Gerçekten de herhangi başka bir varsayım oluştururken insan, onun açıklamaya çalıştığı alandaki olguların tümüne uygulanabileceğini sanabilir. Sözkonusu özdeşlik olduğundaysa insan

daha baştan başarısızlığa mahkum olduğunu bilir; bu başarısızlık da yalnızca bu durumda evren olan varsayımla ilgili olguların tüm alanına dair olmakla kalmayıp her tekil olgunun açıklanmasına da ilişkin olacaktır. En önemsizi de dahil olmak üzere hiçbir olgu tamamen açıklanamaz. Olgu boşuna başka olgulara 'indirgenmeye' çalışılır, o giderek basitleşen başka olgularla değiştirilir; ancak her indirgeme özdeşlikte bir delik açar, her indirgemede onun bir parçası bırakılır. Sonunda da insanın elinde kalan açıklamanın her iki yanında birer sırdır; bu iki sır, duyum ile geçişli eylem, aynı sırın iki parçasıdır. Görünüşte doğanın özünü oluşturan bu ikili sırrı çözebilmek için etkin nedenselliği, "tözlerin iletişimini" anlamak gerekir. Ama bunun insan anlağı tarafından ulaşılamayacak "mantıkdışı" bir şey olduğu da bilinir. Bunun tersinin öne sürülmesinin gerekçesi, bütünüyle başka bir şey olan, özdeşlik olan, doğanın değil insan anlığının özünü oluşturan bilimsel nedenselliğin, etkin nedensellikle karıştırılmış olmasıdır. Kimileri bu bilimsel nedenselliği bile bilimin alanından çıkarmaya çalışmıştır, yani aynı yanlış aksi yönde yapılmış, etkin nedensellik ile bilimsel nedensellik özdeşleştirilmiştir. Bu yanlışa ilk düşenler Descartes ile Spinoza'dır. Sonra da Berkeley ile Comte aynı yanlışa düşmüşlerdir. İlk ikisi evrensel kavranabilirliğe inanmış, diğer ikisi ise bilimi yasayla sınırlandırarak bundan dolayı kavranabilirliğin hiçbir şekilde bilime müdahale etmemesi gerektiğini, başka bir değişle hiçbir şeyin kavranabilir olmadığını öne sürmüştür.

Doğru yolu gösterense Kant'tır. Ona göre insan anlığı ile gerçeklik arasında uyum vardır, fakat bu uyum kısmidir, çünkü sonunda çatışkı adını verilen çelişkilerle karşılaşılır. Gerçeklik kısmen kavranabilir; insanın sahip olduğu bilimsel bilgi de a priori öğeler ile a posteriori öğelerin bir karışımıdır. Ama diye ekler Meyerson, sorun bu öğeleri birbirinden ayırmak olduğu zaman bu büyük filozof artık yolun sonuna kadar takip edilemez.

Yine de bu katı deneysel bilim yapay bir yaratıdır; bilim asla tamamen deneysel değildir; o aynı zamanda insan anlığının özü olan özdeşlik ilkesinin de birbirini takip eden aşamalarla doğaya uygulanmasıdır. Ancak bu ilkeden çıkarım yoluyla hiçbir kesin önermeye varılamaz: işte bu yüzden de, Kant'ın sandığının aksine "saf" bir bilim olamaz. Olgular açıklanmaya çalışıldığında onların bu ilkenin istenciyle uyuşması sağlanmaya çalışılır, dolayısıyla onun bilime müdahale etmesi kendisini bir eğilim, nedensel eğilim olarak gösterir.

Kaynakça

Carnap, Rudolf, Hans Hahn, Otto Neurath, Wissenschaftliche Weltauffassung: Der Wiener Kreis (The Scientific Conception of the World: The Vienna Circle), D. Reidel Publishing Company, Netherlands, 1973.

Hillman, Owen N., "Emilé Meyerson on Scientific Explanation", Philosophy of Science, 5. cilt, no. 1, 73-80, Ocak 1938, The University of Chicago Press.

Kuhn, Thomas S., The Structure of Scientific Revolutions, The University of Chicago Press, Chicago, Second Edition, 1970.

Lecourt, Dominique, Bilim Felsefesi, çev. Işık Ergüden, Dost Yayınları, Ankara, 2006.

Meyerson, Emilé, Identity and Reality, çev. Kate Loewenberg, New York, Dover Publications, 1962.

Özet

Emilé Meyerson'ın Bilim Tasarımı

Meyerson, asıl olarak Viyana Çevresi'ne karşı olmakla bilinen Fransız bilim felsefesi geleneği içerisinde yer alır. Kuramın deneyden önce geldiğini vurgulayan Meyerson'a göre deney, peşin yargıların, kabullerin yardımı olmaksızın fazla uzağa gidemez. Amacı şeylerdeki ussallığı keşfetmek –ussallık da farklılıkları özdeşliğe indirgemek olarak anlaşılmalıdır- olan bilim, biri betimleyici (yasaya dayalı), diğeri açıklayıcı (nedensel) olmak üzere iki farklı etkinlik olarak gerçekleştirilir.

Betimleyici bilim olguların betimlenmesini, olgular hakkında öndeyide bulunmayı olanaklı kılan yasalara karşılık gelir. Meyerson'a göre bilim yalnızca bundan oluşmaz. Bilim bir de doğa olaylarının nasıl meydana geldiğini anlama, açıklama çabasıdır. Bir olayı açıklamaksa, o olayın zorunlu olarak öyle olduğunu göstermektir. Bu da bilimin bulduğu değişmez ardışıklığın nasıl olup da rastlantısal olgulardan zorunlu bağıntılara dönüştürmek demektir. Bu dönüştürme de özdeşleştirmeyle, yani öncül ile sonuç arasında özdeşlik kurularak gerçekleştirilir. Ama doğaya dayatılan bu özdeşlik isteği birtakım güçlüklerle karşılaşır. Meyerson özdeşliğe direnen bu durumları da bilimdeki usdışı durumlar olarak adlandırır.

Anahtar sözcükler: bilim, kuram, deney, ussallık, özdeşlik, betimleyici (yasaya dayalı) bilim, açıklayıcı (nedensel) bilim, usdışı.

Abstract

Emilé Meyerson's Idea of Science

Meyerson essentially belongs to the French philosophy of science tradition that is known as the opponent of the Vienna Circle. According to Meyerson, experiment, which is posterior to the theory, cannot proceed very much without prior beliefs and premises. Science, whose aim is to discover the rationality –to be understood as reducing differences to identity– lying within things, is carried out as two activities, one descriptive (based upon law) and one explanatory (causal) activity.

Descriptive science corresponds to laws that make description, and prediction possible. According to Meyerson, science does not consist merely of these descriptive laws. Science is also an attempt at understanding and explaining how natural events occur. Explaining an event, on the other hand, is to show that that event occurs by necessity. This, in turn, means that how the constant conjunction that science finds transform to necessary relations, from accidental facts. This transformation is achieved through identity, that is, through establishing an identity between the premise and the conclusion. However, the wish to impose this identity upon nature encounters with some difficulties. Meyerson considers these difficulties that resist identity as irrational situations.

Key words: science, theory, experiment, rationality, identity, descriptive ('legal') science, explanatory (causal) science, irrational.